

KÖNYVISMERTETÉSEK

Mit jelent a földrajzi honismeret?

Bulla Béla - Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza című művének újabb kiadásáról. Az Országos Köznevelési Tanács 1947-es kiadása alapján kiadja a Lucidus Kiadó, Budapest, 1999.

Ötven éve megjelent könyvekről ritkán írunk recenziót, most mégis erre vállalkozom. Az említett kötet természetesen újra megjelent, s ez adja az alkalmat az ismertetésre. A szerzők már előszavukban leszögezik: „tudományunk szempontjaiban is, módszereiben is, tárgyi ismereteiben is igen gyakran megújul: néhány éves kikapcsolódás már avult szemléletet jelent”. Mi indokolja akkor ezen - a könyv szerzői által is elvetett - ötven évvel ezelőtti szemlélet újbóli közreadását? Nyilvánvalóan politikai, pontosabban ez esetben tudománypolitikai okok játszottak közre. A kiadó célja az, hogy propagálja és ezzel a magyar közoktatásba újra bevezesse a Kárpát-medence egészének földrajzi tárgyalását. Voltaképpen ez szakmailag megállja helyét, és inkább csak azon csodálkozhatunk, hogy erre a rendszer-váltás óta eltelt tíz év alatt még nem került sor. A kommunista diktatúrában ilyen jellegű földrajztanításról szó sem lehetett, mert ez a Horthy-rendszerben volt általános jelenség, amitől a kommunista rezsim igyekezett elhatárolódní. Könyve előszavában a két szerző is érzi, hogy a politikai vonatkozásoktól el kell zárkózni, és téma-, illetve területválasztásukat kizárólag szakmai érvekkel igyekeznek alátámasztani: „világos, indokolt képet csak akkor rajzolhatunk, ha minden tájdarabot a politikai határokon túlnyúló részeivel kiegészítve mutatunk be”. Ezzel a véleménnyel maradéktalanul egyetértek, s itt arra gondolok, szerencse az, hogy ehhez hasonló „államterület-történet” Magyarországon nem alakult ki. (Kialakult viszont egyes környező államokban, anakronisztikusan visszavetítve pl. (Cseh-)Szlovákia történetét olyan korokra, amikor ez az állam még nem is létezett.)

Más kérdés, indokolható-e az, hogy a Kárpát-medence az a legkisebb egység, amelynek területét vizsgálva értelmes egészét tanulmányozhat a földrajztudós és a diák. Szintén töprengésre késztet, hogy vajon alkalmazhatóak-e ezek az érvek az emberföldrajzra, azon belül pedig elsősorban a gazdaságföldrajzra is? Úgy vélem, kétségbevonhatatlan, hogy a Kárpát-medence valóban földrajzi egységet alkot.

Ennek egészét hazánkban akkor is indokolt tanítani, ha a mai magyar államterület nem részesedik a medence valamennyi tájegységéből (pl. Erdély). Ami a másik kérdést illeti, kételyeim már alaposabbak: a hosszú, több évtizedes elkülönülés, sőt (a KGST formális gazdasági kapcsolatai ellenére) Magyarország és szomszédai közti szinte teljes szeparálódás után az emberformálta táj egyik alapvető alakítója az állami hovatartozás lett. A határokon átívelő gazdasági, közlekedési és egyéb szálak, kapcsolatok éppen 1947 után lazultak meg olyannyira, hogy ma a Kárpát-medencéről mint egységes gazdasági térről lehetetlen beszélni. A természeti tájak átnyúlása az államhatárokon tehát kétségtelen tény, de ez ma már nem jelenti azt, hogy gazdasági egységek, illetve 'műtájak' is a határokon átnyúlóak lennének.

A kötet újbóli megjelenését ennek ellenére fontosnak tartom. Remélem, hogy sem belföldön, sem a szomszéd országokban nem érik majd olyan támadások, miszerint a kötet a magyar revíziós törekvések újabb ideológiái előkészítője kívánna lenni. Fontosságát abban látom, hogy a szintén politikai okokból megcsonkított földrajzoktatás és -kutatás egyoldalú államközpontú szemléletét remélhetőleg oldani fogja, és egy új látásmódot alapoz majd meg. Hogy ez az új látásmód az egész medence egységének tárgyalását és a természetföldrajz mellett az emberföldrajz ilyen értelmű elemzését is jelenti-e majd, annak eldöntése a földrajztudósok és tanárok feladata lesz. Ennek nyilvánvaló előnye lehet az, hogy megalapozhatja a szomszédos államok és népek jobb megismerését, ezáltal a köztük lévő ellentétek csökkenését is. Lehetővé válhat, hogy a Kárpát-medence államhatárokkal szabdalt, de korábban gazdasági egységet is képviselő nagytáján belül ismét gazdaságilag is élénkebb kapcsolat alakuljon ki az egyes határ menti tájak közt. Mindez életképe-sebb gazdaságokat eredményezhet a határ mindkét oldalán, s ezzel az érintett államok uniós csatlakozását is elősegítheti.

Hiba lenne azonban e kötetet felhasználni az oktatásban, mivel adatai, sőt helyenként szemlélete is a legtöbb kérdésben elavult. Mivel a szerzők több helyen 1910-es évekből származó statisztikákra alapozták művüket, így az sok területen már első kiadásakor elavult volt. Ezt azonban a beszerezhető újabb adatok hiánya okozta. Az 1999-es kiadás függeléke, amelyet Kocsis Károly írt, röviden utal a mai társadalmi és gazdasági jellemzőkre. Nagy szükség lenne azonban egy korszerű monografikus összefoglalásra is, mert a Kocsis Károly által rendkívül színvonalasan megírt utószó terjedelmi okokból éppen csak utalhatott a legfontosabb tényekre. Még égetőbbnek érzem azonban a természeti-földrajzi elemzés aktualizálását, hiszen az eltelt öt évtized folyamán nemcsak a társadalmi és gazdasági tér alakult át teljesen, hanem a földtudományok is hatalmas fejlődésen mentek keresztül. Az újabb elméletek (különösen a lemeztektonika) természetesen nem szerepelhetnek Bulla és Mendöl könyvében, s ezekre az utószó sem utal, még oly röviden sem,

mint az emberföldrajzi változásokra. Természetesen egy új, a Kárpát-medence földrajzával foglalkozó modern szemléletű kötet kiadása óriási nehézségekbe is ütközne. A természetföldrajzi jellemzők megírására ez talán kevésbé vonatkozik, de a társadalom- és gazdaságföldrajzra annál inkább. Itt csak úgy látok lehetőséget egy színvonalas és korszerű monográfia elkészítésére, ha a Kárpát-medencében érdekelt nyolc állam statisztikai rendelkezésre állnak és összevethetők; de még ez esetben is az egyes államok szakembereinek együttműködése alapozhatná meg a mai kor szintjén álló összefoglalást.

A kötet legfőbb erénye az volt, hogy a természet- és társadalomrajzot egyaránt az akkori világszínvonalon foglalta össze, élvezetes, közérthető nyelven. A fentebb említett politikai okokból a kötet mégis a süllyesztőbe került. Szerzői szerencsére elkerülték a politikai meghurcoltatást, és a későbbiekben is elismert földrajztudósok voltak. Az elsősorban természetföldrajzos Bulla Béla írta a kötet első részét, a magyar emberföldrajz megalapítójának is számító Mendöl Tibor pedig a másodikát. Az emberföldrajzról szóló második fejezet legérdekesebb egységének *Az emberforma-táj története a Kárpát-medencében* című részt tekintem, amely a természeti táj műtájjá változásának krónikáját írja meg. Ez a fajta elemzés általában hiányzik a mai földrajzból. A kötet harmadik része a Kárpát-medence tájainak részletesebb elemzését tartalmazza a két szerző közös munkája révén. Ez a fejezet teszi ki a kötet több mint felét, tehát jóval hangsúlyosabb, mint a Kárpát-medence egészét együtt tárgyaló fejezetek. A tájbeosztás a földrajzban mindig sok vitát váltott ki; véleményem szerint ezen a kötetben közöltekhez képest is módosítani kell. Először is, a Kárpát-medence lehatárolásában is más vonal tűnik indokoltnak: a szerzők azonosítják a történelmi Magyarország (Horvátországgal együttes) területét a Kárpát-medencével, ami nemcsak valamiféle földrajzi determinizmust mutat, hanem politikai értelemben is támadható, miközben földrajzilag sem indokolható. A Kárpát-medence déli határa sokkal bizonytalanabb, mint a nyugati, északi vagy a keleti határ; ennek lehatárolása nem az én feladatom, különösen nem e recenzió keretein belül. Annyi azonban bizonyos, hogy a tengerpart és a szűkebb értelmű Horvátország nem tartozik ide, Szlavónia viszont minden bizonnyal igen, és megfontolandó az is, hogy Bosznia és az 1914 előtti Szerbia északi peremvidéke idesorolható-e. Egy ilyen, földrajzilag megalapozottabb Kárpát-medence-elemzés még kevésbé adhatna alapot arra, hogy célja a történelmi Magyarország visszaállításának propagálása lenne. Mindezek ellenére szerzőink nem illethetők azzal a váddal, hogy politikai okok vezették őket; a kötet hangneme élesen elkülöníthető az 1944 előtti íródott, a revíziót támogató földrajzi tankönyvektől.

A tájbeosztás másik feltűnő eleme Budapest önálló nagytájként való bemutatása. Első pillantásra, bevallom, idegenkedtem ettől a felfogástól, ami azóta egyetlen

magyar tájbeosztásban sem jelent meg. A fejezet végigolvasása ugyanakkor meggyőzőtt a szerzők igazáról, s éppen ezt a részt tartom a kötet legjobban sikerült részének. Bár a magyar főváros három természeti táj találkozásánál terül el, Budapest mégis olyanjellegzetes és önálló mütájjá változott, amelynek sajátosságai már kevésbé tükrözik azokat a természeti tájakat, amelyekre a város ráépült. Mindez elmondható lenne más városokról is, látják be a szerzők, de a méretbeli különbségek és az ország egészére való kisugárzás révén Budapest igazi 'nagytájt', valamennyi más város viszont csak kistájt alkothat. Elképzelhető, hogy mára ez is megváltozott, és azóta a térség más városai is Budapesthez hasonló nagytájjá formálódtak.

Összességében úgy érzem, a kötet figyelemfelhívásnak tekinthető, s a benne foglaltak alapos újragondolására késztetnek, továbbá az éledező magyar politikai földrajznak is újabb lendületet adhat. Az pedig, hogy a Kisebbségkutatás Könyvek sorozatában jelent meg, arra is felhívja a figyelmet, hogy ezen a téren is van lehetőség új kutatási irányok kijelölésére. E kötet tehát csak az első lépést jelentheti, míg a továbbiakat már a mai kor követelményeinek szintjén kell megtenni. Szerencsére úgy tűnik, hogy a kötet újbóli kiadása másutt is érdeklődést keltett; hosszabb cikkben ismerteti pl. a *Magyar Nemzet* 1999. november 1-jei száma is. Tulajdonképpen a kötetről írt recenzióknak tekinthető a könyv előszava is, amelyet szintén Kocsis Károly fogalmazott meg. Remélhető tehát, hogy a kiadvány eléri célját, és a Kárpát-medence földrajzának tanulmányozása végre felválthatja az eddig szinte egyeduralgató államföldrajzi megközelítéseket. A címben feltett kérdésre válaszolva: a földrajzi honismeret magyar szempontból csakis a Kárpát-medence egészére vonatkozhat, ezt kell megvalósítani a tudomány és az oktatás területén is.

Bencsik Péter

Két évszázad nemzeti mitológiája

Lucian Boia, Două Secole de Mitologie Națională, Bukarest: Humanitas, 1999.

Lucian Boia román történész 1944-ben született Bukarestben. Akadémiai pályafutását a Bukaresti Tudományegyetemen kezdi, ahol 1990-ben professzorrá nevezik ki. Főbb kutatási területei az erdélyi románok nemzeti mozgalma és a Habsburg-monarchia népei közötti kapcsolatok; román és egyetemes historiográ-